

crkva u svijetu

PRINOSI

EGZISTENCIJA BOŽJA I POEZIJA MIROSLAVA KRLEŽE

Mate Meštrović

Svi mi znamo: djela svakog pisca mogu biti predmet raspre s mnogih strana. Posebno djela znatnih pisaca. Isto tako: svi mi znamo, da djela ni jednog drugog našeg pisca (osim, možda, djela S. S. Kranjčevića) nemaju toliku lepezu strana, koje mogu biti predmet raspre, koliku lepezu imaju djela Miroslava Krleže. Evo nekih (glavnih) od tih strana: Krležina djela, koliko su umjetnost; koliko su nove stvari u nas; koliko su slika ideološkog opredjeljenja svoga pisca; koliko su slika života svoga doba; koliko su smjernice našeg (i osobnog i narodnog) života; koliko su uzrok onoga, da njihov pisac bude patnik, gotovo žrtva;¹ koliko su odnos svoga pisca prema problemu žene; koliko su odnos svoga pisca prema rodnoj zemlji i prema ljudskom rodu; koliko su odnos svoga pisca prema ovom životu i koliko su odnos svoga pisca prema drugom životu. Od tih biti (ali i od niza drugih biti) satkana su djela Miroslava Krleže. A te su biti i te kako krupne i važne, gotovo sav život. I drugo, o djelima ni jednog drugog našeg pisca nema tako mnogo naše literature (članaka, studija, knjiga, a da se male stvari i ne imenuju), koliko naše literature

¹ Da citiramo nešto (mnogo točno) na tu temu iz literature o Krleži: »I konačno, već je u krvi čovječanstva, da ono sve novo progoni kao nešto opasno, pogubno« (Ilijo Gorenčević, *Miroslav Krleža. O biti najmodernijeg pjesništva*, zbornik *Miroslav Krleža, JAZU, Zagreb, 1963, 16*).

² Ni o Senoi (ocu našeg romana), ni o Kranjčeviću (još i danas našem prvom, po pjesničkoj snazi, pjesniku), ni o Đalskome (besmrtnom tvorcu djela *Pod starim krovovi*), ni o Ivi Vojnoviću (tvorcu *Dubrovačke trilogije*, prve naše drame evropskog umjetničkog nivoa), ni o Mili Budaku (pisцу klasičnog *Ognjišta*) nema literature koliko o Krleži. Doista, i tu se Krleža rodio pod sretnom zvijezdom.

ima o djelima Miroslava Krleže.² Ali, treba reći i ovo: i pored svega toga sve o Krleži još nije napisano. Pa ni sve ono važno i mnogo važno, i što će vazda biti važno i mnogo važno.³

Nas ovdje zanimaju dvije stvari: samo poezija (male pjesme) Miroslava Krleže, i ta poezija samo kao odnos Miroslava Krleže prema drugom životu. Samo to tvori predmet ovog malog članka. Ali s napomenom: stručni oblik analize problema, koji se ovdje tretira, treba da se čeka iz kruga psihijata i psihologa, posebno onih od njih, koji imaju afiniteta s umjetnošću. To je njihovo polje kategorizovan. Samo tako rješenje ovog problema može biti potpuno i konačno.⁴

* * *

Krleža i drugi život. Krleža i Bog... Da, tako. Zna se: Krleža bješe ateist, svega svoga života (osim danâ svoga djetinjstva). Egzaltiran, bučan, agresivan ateist,⁵ na svim poljima svoga književnog rada. I u svojoj poeziji, u njezinu jednom dijelu (više prvog nego drugog doba). Tako, jedan dio pjesama M. Krleže ima mnogo negiranja Boga, obračuna s Bogom, blasfemija (gdjegdje i onih vrlo grubih, gotovo uličnih), ironije, ali i teških riječi o Crkvi, vjeri, kleru itd.⁶ I dalje, ekspresija

² Na primjer, još ni danas nema pravih studija ni o poeziji, ni o pripovijestima i romanima, ni o dramama itd. Miroslava Krleže. Naime, još ni danas nema pravih studija o Krležinoj poeziji kao poeziji, o Krležinim pripovijestima i romanima kao narativnoj umjetnosti, o Krležinim dramama kao dramskoj umjetnosti. A to je u književnosti ono, što je u njoj i za sad i za vazda glavno. Možda bi se ipak moglo reći, da su neki izuzetak u tome barem studije Ljubomira Marakovića o dramama M. Krleže. Istina, ni te studije nisu kompletna analiza Krležinih drama kao dramske umjetnosti, ali u njima ima i vrijednih stvari, onoga, što je dobar put u konačno slovo.

⁴ Krleža sa svom svojom literaturom i svim svojim akcijama prisutan je, u znatnoj mjeri, u našem životu svih strana, i onih vrlo važnih. Krleža je bio intelektualni magnet i intelektualni stožer hrvatskog društva, barem između dva rata. Nehajev točno reče već g. 1926. (kurziv MM): »Krleža... nije više samo odraz epohe, nego je i njezin stvaralac« (*Jutarnji list*, Zagreb, 4. VII. 1926). Zato, takvo stanje traži, da on i kao biće i kao pisac bude stručno osvijetljen, obrađen. A to se može očekivati samo od književnih kritičara, koji su barem nešto i psihijatri i psiholozi, i od psihijata i psihologa, koji su barem nešto i književni kritičari.

⁵ Za kontrolu tvrdnje *egzaltiran, bučan, agresivan ateist* treba pročitati barem Krležin rad *Ivan Meštrović vjeruje u Boga* (na primjer, u djelu *Deset krvavih godina i drugi politički spisi*, Nolić, Beograd, 1960).

⁶ I u Kranjčevića i A. B. Šimića ima sukoba s nebom. Ali, u njih ima i druge biti i drugog prela. Sukob S. S. Kranjčevića s nebom kreće se na liniji: zašto ovaj svijet i ovaj život (i s njima kozmos) nisu bolje skrojeni, kad su od Boga stvoreni, i zašto ima u svijetu i životu, posebno na njegovu društvenom području, toliko besmisla i zla (a tko, doista, da razotkrije svu dubinu i širinu njihova besmisla i zla!), kad je Bog onaj, koji ravna svijetom i životom? Naravno, u Kranjčevića, na tom polju, ima i te kako i drugih, reskih tonova (cfr o tome npr. *Hrvatska straža*, Krk, 1903, članke o Kranjčevićevim *Izabranim pjesmama* i *Trzajima* napisane s pozicija kat. doktrine o dogmama i moralu). Ali, u Kranjčevića ima, gotovo uvijek, i mnogo dobre volje za Krista, za njegovu doktrinu, posebno za njegovu doktrinu ljubavi, pravde (cfr, na primjer, *Dva barjaka* i *Resurrectio*). A lirika A. B. Šimića ima, gotovo istodobno, i religije i ateizma (*Molitva na putu* 1920, *Žene pred uredima* 1921, *Nađeni Bog* 1923, *Svirač* 1923 — *Čutljivi rastanak s prijateljem*, II, 1921, *Prazno*

svega toga, i svega drugog u tom krugu, nosi do kraja obilježja Krležina stila i tona, Krležinu patetiku i ratnost. Do te mjere, da ima Krležinih pjesama, koje su, zbog toga, manje pjesme, a više vilka i polemika (ako ne i pamfleti).⁷ Svi znalci njegove poezije (a njih ima mnogo, i među laikima u literaturi) znadu, da je tako i da može biti samo tako, kad se radi o Krležinu radu, bilo kojeg polja, pa tako i njegove poezije. Tâ, davno netko pametan s pravom reče, da su pjesnik i njegove pjesme jedno. A dijagnoza Krleže, njegove duše ovakva je stanja (tako kažu njegove riječi): »mene bije bol i očaj« (*Badnja noć*), »glas moj je crna bolna kuknjava« (*Tužaljka nad mrtvim danom*), »u meni zijeva crnina i jaz« (*Uzrujano sumračje*), »u meni klikću pijane vojske nagona« (*Vihrovita noć*), »u mojoj duši sve jure čađavi vagoni, / i đavo me crni neki u crno goni« (*Uzrujano sumračje*), »milijarde milijarda nagona se seli kroz moju dušu, / i pjevaju, pale, harače, kô poražene vojske« (*Propast ravnoteže predvečerja*), »cijeli dan iz mene, kô otrovni vrući iz kremene stijene, / disakordi pište, / kô naočarke silku, / sve lome, razaraju i nište« (*Pobjedonosni zapad sunca na periferiji grada*), »i ljudi koji o meni nose sliku crnu / i luđački me mrze, / i ja o njima nosim sliku crnu / i luđački ih mrzim!« (*Pjesma na cvjetnom brijegu*), »kličim na brijegu i puštam proljetno cvijeće / da na mom mozgovnom platnu veze sjene / i mislim o svojoj paklenoj praznini« (*ib.*), »oh, da sam slijepi i gluho nijemi cvijet! / Da nisam kreatura što bolesna se ganja / i gazi, pljuje, kune i po sebi kopa« (*ib.*), »eto: bilo je vrijeme, kad sam žderao butove svoje rođene majke« (*Varijante jednoga dana*), »ja divljih veprova sam pobješnjelo krdo« (*Pjesma Gospodinu koji je nad mojim skladom i nad mojim grčem*), »kao mesar koljem, krvav do lakata, / i ubijam sve!« (*Pjesma Njemu koga nema*).

Od te, od takve duše koje pjesme mogu doći? Bez sumnje, ne pjesme (ni tema ni ekspresije) jednog Vidrića, jednog Wiesnera, jednog Krkleca, jednog Šopa...⁸ Ni topline njihove, ni tišine njihove, ni svježine njihove, ni finih linija njihovih nema u Krleže, koliko toga može biti u lirskog pjesnika. Egzaltacija, vilka i polemika, pa mala i premala doza topline, tišine, svježine, finih linija (a sve to kao bitni izraz njegove duše) mnogo škode Krležinim pjesmama.⁹

•
nebo 1922, Mladić 1922, Zemlja 1923). Osim toga, Šimićev Mladić plač je (gorak kao Jeremijin) nad ateizmom, a ne pobjedno slovo, zastava pobjede nad Bogom i vjerom. I još ovo: Šimić ima lijepih teističkih pjesama (dovoljno je spomenuti *Molitvu na putu*, tu divnu i molitvu i pjesmu), i ljepših od onih ateističkih. A lijepe pjesme plod su nepatvorene, duboke intime, biti pjesnikove, tj. intime, biti vjerske.

⁷ I inače, takve pjesme Krleži bjehu mile. U *Tužaljci nad mrtvim tijelom* A. G. Matoša Krleža čezne: »gdje su pjesme što kao truba zvekeću i sijeku?« Nije, naravno za same pjesme, dobro, kad one zvekeću, a kamoli kad sijeku.

⁸ Ovdje se, naravno, ne pravi komparacija ljepote pjesama Krležinih i pjesama ovih pjesnika. Ovdje su u pitanju samo neke kvalitete jednih i drugih pjesama.

⁹ Svakako, i tu ima uzroka, da se teško daće naći u Krleže rijetko lijepih pjesama, s tako mnogo lirskog blaga, koliko lirskog blaga imaju neke pjesme A. B. Šimića (*Pjesma jednom brijegu*, *Marija*, *Molitva na putu*, *Opomena*, *April*, *Gorenje*). Egzaltacija, vilka i polemika elementi su, koji škode pjesmama. Ti elementi guše i, dapače, anuliraju intimnu, lirsku stranu pjesama. Istina, Krležine su pjesme možda aktualnije, od većeg, znatnog općeg inte-

Ovdje ćemo donijeti niz dugih mjesta iz poezije Miroslava Krleže. I jednu cijelu, ali malu pjesmu. Kad se citiraju pjesme, nije običaj, da se nižu dugi citati. Nama ovdje dugi su citati prijeko potrebni. I to, da budu ilustracija onoga, što je ovdje već rečeno, ali još više, i mnogo više, da budu ilustracija naše teze, koja će se dati pri kraju ovoga malog članka. Naslovi citiranih pjesama glase (red pjesama odgovara redu citata): *Pietà, Pjesma hromog đavola, Pjesma Gospodinu koji je nad mojim skladom i nad mojim grčem, Pjesma Njemu koga nema, Posljednji sud, Jutarnja pjesma, Bespomoćna sinteza, Pjesma iz hrvatske krčme, Predvečerje puno skepse, Podne, Stari dvorac*. Evo naših mjesta (kurziv MM):

O, mati! To danas strašno lažan Uskrs svanu.

A sve je Laž, Laž grozna, ni crna ni bijela,
Laž barikade, knjige, riječi i raspela,
i ničega nema, ni boga ni vruga.

*

O, što nariču danas ta zvona u magli
i sivih sjena teku tužne povorke?

To soldateska bije gnjile bubnjeve
i pjeva jadne pjesme, tihe, pokajne,
i svijeeće pali tripud blagoslovljene,
trotrakke nosi crne stjegove.
I teče krv,
i plaču zvona razbita,
i laju topovi,
i svatovi i nijemi Sprovodi,
svi danas idu kao luđaci.
A ljudi svi se danas pale pogledom,
kô mesožderi bijesni kurjaci.

O, vidim Te!
I to je vojska Tvoja, Gospodine! Gospodine! Gospodine!
Nariču Ti zvona pjesmu maglenu
i guta crkva Tvoja mrtve gomile
i hrani se tim gnjilim mesom. Bestija!

Gle, otkad stojim na portiku Tvog hrama,
gdje anđeli Ti poju glorijsku i nose zlatne florove,
i sveci na me reže kô oštri kurjaci,
da razderu me: hromo jagnje pakleno,
što rogovima lomi okovana vrata,
i bije Tvoju čeljust kamenu,
i razbija Ti sakramente i kovčege od zlata.

Hej! Čuješ li? Gospodine! Ti prvi generale,
kom ljudi biju bubnjeve i voštanice pale,
koliko puta sam Te oko crkve vijao?
Kad zvečala u strahu su razbijena stakla,
ja proklinjo sam mir Tvoj kletvom pakla,

resa, ali to nije bitno u poeziji. Zna se danas i u nas dobro, da aktualnost nije isto, što i ljepota, i da je bit poezije ljepota, umjetnost. A onda, svaka aktualnost *previše vlastita svome vremenu* s vremenom postane neaktualnost. Koliko, na primjer, onoga i te kako aktualnoga u Krleže za vrijeme između dva rata već danas nije aktualno! Drugim riječima, traje samo ono, što vrijedi za sva vremena, a ne ono, što vrijedi samo za neko vrijeme.

koliko puta sam se laži Tvojoj smijao?
I znadem: krv je Tvoja tekla stubama
i Ti si pao. *I Tebe nema, nema...*

*

O, Svijetli, o, Sunčani, o, Nacereni, Grozni,
Ti goriš kao grm i pjevaš kao Rabbi.

Gospodine,
gle,
nadahnuće Tvoje žderè me i ja sam lud!
Ja sam u tmìni brodolomna lađa,
a Ti u crnom goriš, kô svjetionik žut.

Ti crkva si i brdo,
i šestilo si, Bože, i pravilan si kut.
Ti medena si čaška, a ja sam gojan trut.

Ja dakle ipak, Bože, pojmm crno ništavilo svoje,
i sad, kad u meni Tvoja pjesma poje,
ja pojmm, da sam Tvome Svijetlu ploha,
na kojoj vezeš, Bože, svoj neponjatni vez.
Ja ploča sam, a Ti si slovo i plameni rez,
ja mrva sam Tvoje silne tajne.

O, Ti!
Zar nemaš plohe druge,
već mene,
čedo bola i sjenu trule truge!

I što će meni Tvoja tajna,
što predvečerja svakog mi je šapćeš,
što će meni u uljenci mojoj
otrovno Tvoje ulje?

Zar trebaš Nekog, tko da te pojmi, Bože,
kad razdiru Te dusi Tvog ludog nadahnuća?
O, Ti, što si kô munja se goruća
između gomila ljudi
u moje se zabio grudi,
zar i Tvojd duša hoće od bola da poludi?

Čuj, dude i svirale grme i gajde rože,
o, što će mi mudrost Tvoja, padavičavi, grozni Bože,
koji se mene hvataš — kad Tebe savija grč,
i koji me bolom ispunjaš, kô otrovan vrč.
O, Ti luda harlekinska šalo, ornjavo, praporče,
Zidaru Babela, koji se ruši,
Ti Edena nedohvatnoga Tvorče!

Neizmjerno je bolna lakrdija ta sva,
u kojoj ginem ja
sa srcem u ludnici, a s mozgom u grabi,
o, Sunčani, Grozni, Nacereni, Rabbi!

*

Ne, *Gade!* Pomirenja nema!
Oskvrnuo si i zgazio mi sne,
i duša mi je jadna, sakata.
Kao mesar koljem, krvav do lakata,
i ubijam sve!
A kriv si ti,
jer ti si oskvrnuo mi sne.

Rodenu mater koljem i sijedoga oca i rod,
sve davi nas nebeski svod,
i u strahu pod teretom modrim
mi ništimo se svi.
Al' ide Dan,
već kletva svitanja u srcu našem vri.¹⁰

*

I ja stupam u sprovodu tom crnom
i pjevam Tebi, Bože, Tebi, koga nema:
»Silno, silno ginem za Tobom, svijetla Tačko,
što goriš jasno u ovoj groznoj tami.«

*

Kad jutro naše nerve nadahnjuje modrom tišinom,
i mi plivamo na plimi radosti,
o, biva nam jasno, kako Smioni Silni Netko
nad našom glavom drži štitonosni dlan,
i kako nam daje hljeb i sunce.
Šest hiljada ljeta poju već Njemu ljudi:
»Gospodine! Kruh svagdašnji naš daj nam danas!«
I sad ujutro, u modroj tišini, dolazi nama misô skrušena,
da prkosnu svoju glavu sagnemo,
jer je dobra stvar sagnuti glavu pod krilo Nečega.
I na usni našoj gori molitva jutarnja:
»O, Veliko Nešto, koje jesi,
gledaj nas!
Umorni smo!
Nesretni smo!
Tužni smo!
Plaćemo s djecom na cesti i s bogaljima kljastim,
i nismo zli, i nismo zli.
I očajna misao gori u tmîni u nama, da Tebe nema,
i onda smo mi Posljednja Stvar.

Mudro je sklonuti glavu u sebi i pjevati Tebi, ako Te i nema!
Mudro je i prkosno kleti na Tebe, ako Te i nema!

*

O, od kako jasnih fragmenata Tvari
zidam svoju formu bolesnog života!
Od kakve tužne katoličke mise,
svijetle, oblo zavijene šine,
livade zelene polivene suncem,
crkve, gore, podneva i boli.
Sve se, Bože, u Sintezu zgusne,
a te su laži bolesne i gnusne.
Jer to si Ti, taj užas satanski!
I što me gnječiš crnom teretnom prazninom.
I što mi truješ mozak, kô tamjan što se puši
pred Tvojim oltarom?

*

Pred svakom hrvatskom krčmom raspeti Kristuš visi,
i ljudi u krčmi piju — »kaj denes jesi, a zutra nisi!«
Ti hrvatski pijani bokci već trista hiljada dana
ližu krvavi potok što lopti iz Kristovih rana,
kad biskup u gali kolje boga na pjevanoj misi.

A moskovska zvone zvona
pjesmu Kozmopolisa,
pjesmu što u nebo raste kô toranj
iz lubanja, vatre i krvavog betona.
Moskovska zvone zvona
pjesmu Bastilje, pjesmu Babilona.

¹⁰ Pjesma *Kriza* (ovdje cijela navedena) iz ciklusa od pet pjesama pod naslovom *Pjesma Njemu koga nema*.

I globus laje kô krvava doga —
na kolac glavu staroga tirana
gospodina Boga!
I brusi se giljotina
za gospodina boga oca i gospodina sina.

*

Naroda nema, vremena nema, bola nema,
ima samo suton, i livada u lipnju i pjesma popaca,
o, pjesma popaca i žena!
Da, žena! Ona! Mačka, nasmijana, plava,
ona je klupko kaosa, pratvari,
a mi ga ludi rasplećemo barbari.
Drugo sve je suviše. Država i klike,
crkve, morali i vašarske cike,
svega nema.

Ima li Netko, koji sve to zna?
Krvopija, Jadnik? Bog il' đavo? Tko je?

*

Nervi su mi danas dirljivi pjevači i pjevaju nad svim formama:
i golubu na sjenom poštrapanoj promenadi,
i djevojčicama bijelim što idu sa mise.
Na talasu plovi crkva, kô jedrenjak bijeli.

Tko drži kormilo tvoje, gusarski brode, plijena antičkog pun?

Nervi su mi danas dirljivi pjevači
i pjevaju sunčanoj bijeloj lađi na modrom horizontu:
»Stara, prazna, siromašna crkvo,
u kojoj je sad vlažno, kô u podrumu,
i gdje u tmuni cvile parcovi,
da, Ti si danas sva hrvatska ljepota!
U tebi trunu rimski stjegovi,
što propalom imperiju ih Židov mrtvi oteo
i donio amo u Hrvatsku, k nama,
gdje između dvije vode vlada apsolutna tama,
i sada ovdje trunu, kô jedina ljepota!
Al' eto! Crveni ciklon, što luđački se mota,
te barjake će rimske razdrti,
i lađu bijelu na dno gurnuti,
to brodolom će bit posljednji!
Talasat će se dalje naši humovi,
sjat sunce podnevno i mirisati cvijeće.
O, sve to nekud kô poplava teče.
Tek misao je jedna stalna. Crna, smiona:
da laž je ovo podne, crkva i vasiona.

*

Crkva je igrala dugo, dva stoljeća baroka,
sa grofovskim dvorcem skupu igru taroka.
U tkanini svoje sutane
Crkva je diskretno krila
umor plavokrvnog krila,
umorstva, laži, poroke i rane.
Crkva je čuvala nijemo mnogi krivotvoreni pečat
i krivi krsni list;
u sjeni grofovskog grba
srko je burgundac
gospodin Isus Krist.

Ali, ova mjesta (čitav jedan mali ciklus) iz poezije Miroslava Krležu nisu sva mjesta, gdje se on »rve« s Bogom... Krležina poezija ima i drugih mjesta, gdje ima toga, no mjesta kraćih, »nerazrađenih« (da se tako reče) i, možda, nešto tiših, ne s ovoliko siline. Evo (da se tako dokumentira naša tvrdnja) nekih od tih pjesama i nekih od tih mjesta: *Glazba umirućega dana* (»iz Matere Božje zijeva / utroba, kaos i spol«), *Pjesma novinara* (»O, proklete laži neba i domovine«), *Duga stiha* (»O, jao vama, roblje najvećega, roba, / roblje života! / Roblje boga, žene i krvavog globa, / o, jao vama ljudi!«), *Angelus* (»Gorka je, gorka, jevrejska laž, / da se probijenih ruku može ispiti Tajna«), *Kaos* (»a kad je fenjer laži prestao da svijetiti, / mi gledamo jasno, i strah nas je umrijeti. / I tako smo onda rodili boga i glazbu«), *Badnja noć* (»A povorke bučne sve gaze na brijeg, / gdje kao sfinga kleči katedrala, / i Nevidljivi Netko te crne sjene goni. / Gigantsko zvono više i u tmimi zvoni, / i guta žrtve crna katedrala«), *Predvečerje puno skepse* (»Svi mi smo neki mrki trun i mrva. / Niti znamo kamo, niti znamo zašto, / između dvije tmine krvavo i tašto / gasnemo, i to je... sve«), *Budha* (»Što muču goveda, što žene muzu mlijeko, / kad nam je svima mrk i grozan neko / umirati reklo«), *Seoska crkva* (»...tu se slatko drijema. / Mrtvi sveci, trule knjige, boga nema«).

* * *

Očito, dana mjesta do kraja ilustriraju odnos Miroslava Krležu prema Bogu, i prema svemu drugom u tom krugu. U tu svrhu i dano je, na jednom mjestu, onoliko materijala iz njegove poezije. Tu biva jasno: Miroslav Krleža, to je pjesnik ateist. Inzultni na Boga, posebno na opstojnost Božju (koliko samo puta Krleža reče *nema Boga*,¹¹ i koje samo titule i epitete dijeli Bogu,¹² i koje samo situacije fiksira oko Krista¹³), pa obračuni s nebom,¹⁴ pa blasfemije, ironija itd. što bi drugo mogli biti. Ali, kako ja shvaćam ovdje stvari, kad se radi o ateizmu Miroslava Krležu, ne radi se o običnom, bez problema ateizmu. U tom ateizmu ima posebnih, novih bitni, posebne stvarnosti. I to čini, da ateizam Krležin nije obični, bez problema ateizam. Od tih posebnih, novih bitni ili od te posebne stvarnosti Krležina ateizma dade se, da odmah prijeđemo na glavno, zgraditi jedna teza, i to *nova* teza, o Krleži kao ateistu. Evo te nove teze: *Krleža je bio ateist, ali ateist, koji nikada nije uspio sebe*

¹¹ »i ničega nema, ni boga ni vruga«, »i Tebe nema, nema«, »i pjevam Tebi, Bože, Tebi, koga nema«, »i očajna misao gori u tmimi u nama, da Tebe nema«, »Mrtvi sveci, trule knjige, boga nema«.

¹² »Ti prvi generale«, »Ti luda harlekinska šalo, ornjavo, praporče«, »o, Sunčani, Grozni, Nacereni, Rabbi!« »Gade«, »Jer to si Ti, taj užas satanski!«, »na kolac glavu starog tirana gospodina Boga« (doduše, to »globus laje«), »o, što će mi mudrost Tvoja, padavičavi, grozni Bože«.

¹³ »kad biskup u gali kolje boga na pjevanoj misi«, »srko je burgundac gospodin Isus Krist«, »i guta crkva Tvoja mrtve gomile i hrani se tim gnjilim mesom. Bestija!«

¹⁴ »i strah nas je umrijeti. I tako smo rodili boga«, »Niti znamo kamo, niti znamo zašto, između dvije tmine krvavo i tašto gasnemo, i to je... sve«, »Laž... raspela«.

uvjeriti, da nema Boga.¹⁵ Usput: dakle, s jedne strane to prvo (*biti ateist*), a s druge strane to drugo (*nikad ne moći uvjeriti sebe, da nema Boga*)...^{16a} b. Zar ne: tragedija jedne duše?¹⁷

Naša teza ima svojih (mislim, jakih) baza. Jakih stoga, što su njihov izvor same pjesme Miroslava Krležje. Evo prve baze naše teze: *Krležja nije mogao biti bez Boga*, a evo druge baze: *način, na koji Miroslav Krležja »tretira« Boga*. Što reći u krugu prve baze naše teze? Tu bi temelj, s jedne strane, bio ovo: *trajni bijeg Miroslava Krležje od Boga, i od svega drugog u tom krugu* (naravno, preko egzaltacija, vike, agresije), a, s druge strane, *nemoć Miroslava Krležje da izađe iz kruga Božjeg, nikada i nikako*. Jednostavno: od tog bijega i te nemoći, tj. od kontakata s Bogom, s Crkvom, s hijerarhijom... duša Miroslava Krležje nije se mogla osloboditi, odijeliti. Tu toga nije moglo biti. Drugim riječima, tih kontakata duši Miroslava Krležje nikad nije bilo dosta. I Bog, i Crkva, i hijerarhija bjehu duši Miroslava Krležje *trajna strašna mōra*. Adekvatno reče Krležja u jednoj svojoj kasnijoj pjesmi (*Gnjilo podne*): »Mi misimo više zvijeri. U pogledu plahu *strava iz nas* pred prekrobnim viri.« Zašto tako? Zašto trajna, neraskidiva veza s nebom (pa neka je ta veza i negacija neba), pogotovo, zašto trajna buna protiv neba, ako u duši opstoji uvjerenje, znanje, sigurno i jasno, da neba nema?¹⁸ Ako opstoji uvjerenje, znanje, sigurno i jasno, da neba nema, zar adekvatni odgovor tome ne bi bio *muk, posvemašnji, duboki muk*? Nije li tu točan izvod: *da, ateist, ali ateist, koji nije uspio sebe uvjeriti, da nema Boga? Ili, ateizam satkan od sumnja u Boga, ali i od sumnja u ateizam. Ili, ateizam na po puta*. Jedan slučaj Federica Fellinija, tal. režisera, ateista, ovdje mnogo govori. Braneći svoje filmove od

¹⁵ Na temeljima naše teze o ateizmu Krležjinu, koji će se dalje dati, dade se zgraditi i jedna druga teza. Ova teza: u stvari, *Krležja i nije ateist; on je u dubinama svoje biti teist, pa i vjernik*. Ima već danas pristaša te teze. Na primjer, u članku »*Vrutak vruće lave*« Miroslava Krležje prof. Šagi-Bunića, teologa, ima i ovo: »Krležja mislilac i pobunjenik i borac krenuo je... iz hrvatskog katolicizma, on je u dnu, pod kožom, u krvi, *hrvatski katolik* (kurziv MIM), baštinik toga kulturnog i duhovnog amalgama, sin i plod konkretne katoličke Crkve ovdje« (cfr *Oko*, 7—21. siječnja 1982, 5). Pristašama te teze dobro će doći neke pjesme Krležjine, u kojima ima i teističkih dijelova. Međutim, teško je biti pristaša te teze. Za nju nema dovoljno argumenata, a protiv nje ima mnogo argumenata.

^{16a} Koliko je Krležja u svome ateizmu bio nesiguran, dobar je indikator i njegov članak *Ivan Meštrović vjeruje u Boga*. Taj članak nije mirna rasprava, nego optužba i pamflet, pun bijesa (indikator tome može biti već sam naslov). Vjera velikog Meštrovića nije mogla osnažiti ateizam Krležjin. Dapače, potencirala je Krležjinu nesigurnost (ja ne vjerujem, a veliki Meštrović vjeruje...). Odatle ona optužba i pamflet, puni bijesa.

^{16b} Ima pjesama, u kojima je Krležja vrlo blizu, u nekima i posve, onome, što znači termin *ateist*. Ali, ima i njegovih pjesama, gdje je on malne religiozni pjesnik. I ta stvarnost, i jedna i druga, mnogo govori u prilog naše teze.

¹⁷ Bilo bi dobro, da se studiozno obradi i problem, da li, i eventualno koliko, i u toj činjenici ima uzroka onoga Krležjina mračnog crtanja sebe, svoje duše.

¹⁸ U nas nema pisca, koji se »bavio« Bogom i krugom oko Boga, koliko Krležja (od *Legende*, drame, 1913. i *Pana*, simfonije, 1917. pa trajno dalje). Valjda nema takva pisca ni u drugih naroda. A ni načina »tretiranja« Boga ovakva, kakvim se služio Krležja, valjda nigdje nema. Doista, ne samo raritet, nego i unikum, i u jednome i u drugome.

nekim kritika, Fellini reče: »Često sam čitao, da je većina mojih filmova oštar napad na Crkvu. Kakav apsurd! Ta optužba dokazuje, da između mene i Crkve opstoji neuništiva ljubav. Napada se samo ono, čega se bojimo i što volimo. Ta veza često rađa strašću. Jedino smrtonosno oružje jest ravnodušnost« (cfr *Start*, Zagreb, 7. IV. 1976).¹⁹ (Kurziv MM).

A što reći o drugoj bazi naše teze, o načinu, na koji Miroslav Krleža »tretira« Boga? Kako smo vidjeli, Krleža se svega svoga života »bavio« Bogom. Više i od samog Kranjčevića, pjesnika i toga područja. A kako Krleža »tretira« Boga, na koji način on s Bogom vodi »dijalog«, i to je, barem ono najbitnije, već rečeno. Obilježja su toga »tretiranja« i toga »dijaloga, njihova načina egzaltacija, vika, agresija, i to jaka, patetična tona (o tome dovoljno govori navedeni materijal iz Krležine poezije). Negacija (kao baza) plus egzaltacija, vilka, agresija (kao izraz, forma) — to je Krleža svugdje, pa i ovdje, a ovdje možda i više, u većoj mjeri. Ovdje ćemo dodati samo nešto, ali vrlo važno za našu tezu. Kad Krleža »tretira« Boga, kad s Bogom vodi »dijalog«, on to čini kao s onim, koji je prijeko od njega, na drugoj, suprotnoj strani, na drugoj strani barikade. Njih dvojica kao bića, živa, stvarna. Kao ratnici, na fronti. A bi li tako moglo biti, da ima znanja, posve sigurna i jasna, da onoga drugoga nema? Potvrdom ove tvrdnje mogu biti mnoga mjesta iz navedenih Krležinih pjesama. Mi ovdje uzimamo neka mjesta iz (već navedene) *Pjesme Gospodinu koji je nad mojim skladom i nad mojim grčem*. Mjesta tvrdnji do kraja adekvatna:

O, Svijetli, o, Sunčani, o, Nacereni, Grozni,
Ti goriš kao grm i pjevaš kao Rabbi.
Gospodine,
gle,
nadahnucé Tvoje ždere me i ja sam lud!

O, Ti!
Zar nemaš plohe druge,
već mene,
čedo bola i sjenu trule truge!

I što će meni Tvoja tajna,
što predvečerja svakog mi je šapćeš,
što će meni u uljenici mojoj
otrovno Tvoje ulje?

¹⁹ Da navedemo ovdje i jedan podatak iz doktrine Karla Marxa. I taj podatak mnogo govori, ali nešto dalje od naše teze (Krleža — *ateist, koji nikada nije uspio sebe uvjeriti, da nema Boga*, i koji se, zbog toga, često bavio negiranjem Boga na jedan ratni način, da bi tako »osnažilo« svoj ateizam). Rabbi našeg Krleže, Karl Marx (zajedno s Engelsom) u analizi ovakva fenomena duše, u svom obračunu s Brunom Bauerom, *trajnim i ostrim* kritičarem kršćanstva, *otvoreni ateizam* (a što je istom s Krležinim ateizmom!) definira ovako (riječ su Karla Marxa): *negativno priznanje Boga (cfr Sveta obitelj*, Dela, 5, str. 97, Prosveta, Beograd, 1968). Na bazi ovakva fenomena duše da se otvoriti i dogmatski traktat o egzistenciji Božjoj (naime, dogmatski traktat, da *negiranje Boga dokazuje egzistenciju Boga*). Pod potpisom *Na stotine mladih iz okolice Žiline* mladi Slovaci poslaše godine 1981. jedno pismo televiziji svoje zemlje. U njihovu pismu stoji i ovo: »Kad ne bi bilo Boga, ateizam ne bi imao što nijekati... *Vi niječete Boga i time svjedočite, da on opstoji*. Inače, zašto bi trebalo onoliko vaše muke i truda protiv nekoga, tko ne opstoji?« (cfr *Naša ognjišta*, ožujak 1981, str. 3).

O, Ti, što si kô munja se goruća
između gomila ljudi
u moje zabio grudi.

Čuj, dude i svirale grme i gajde rože,
o, što će mi mudrost Tvoja, padavičavi, grozni Bože,
koji se mene hvataš — kad Tebe savija grč,
i koji me bolom ispunjaš, kô otrovan vrč,
O, Ti, luda harlekinska šalo, ornjavo, praporče,
Zidaru Babela, koji se ruši,
Ti Edena nedohvatnoga Tvorče!

Neizmjerno je bolna laikrdija ta sva,
u kojoj ginem ja
sa srcem u ludnici, a s mozgom u grabi,
o, Sunčani, Grozni, Nacereni, Rabbi!

Krleža, *ateist*... Ali, i *ploha*, i *ploča*, i *mrva* gospodina Boga: *ne biti siguran, da nema Boga, to je ipak neki stupanj vjere*. Neka kažu to stihovi Miroslava Krleže (iz iste pjesme):

Ja dakle ipak, Bože, pojmem crno ništavilo svoje,
i sada, kad u meni Tvoja pjesma poje,
ja pojmem, da sam Tvome Svijetlu ploha,
na kojoj vežeš, Bože, svoj neponjatni vez.
Ja ploča sam, a ti si slovo i plameni rez,
ja mrva sam Tvoje silne tajne.